

Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego – problematyka i zastosowanie w działalności urzędu konserwatorskiego

Marta Świtoń*, Anna Skrzeczyńska**

Zabytki archeologiczne reprezentowane są najliczniej wśród zabytków znajdujących się na terenie województwa wielkopolskiego. Zgodnie z art. 3 ust. 4 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹ zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Zabytki archeologiczne podlegają ochronie bez względu na stan zachowania. Ponadto, co należy zaznaczyć w szczególności, stanowią własność skarbu państwa.

Dziedzictwo archeologiczne stanowi zasób nieodnawialny. Reprezentowane jest ono tak przez zabytki nieruchome, jak i ruchome, wraz z łączącym je kontekstem, co sprawia, że stosować należy w jego przypadku zróżnicowaną strategię ochrony². Wszelkie prace naruszające substancję zabytkową obiektów archeologicznych, w tym także realizacja badań wykopaliskowych, doprowadzają do zniszczenia zabytku. Działania podejmowane na stanowisku archeologicznym, które powodują bezpowrotne zniszczenie

zabytków, pozbawiają przyszłe pokolenia szansy obcowania z dziedzictwem autentycznym³. Zatem przy określaniu zakresu ochrony konserwatorskiej należy brać pod uwagę wszystkie informacje o obiekcie, zarówno lokalizację oraz zasięg występowania, jak również funkcję i chronologię stanowiska oraz planowane na jego obszarze działania inwestycyjne.

Ochrona dziedzictwa kulturowego zawarta została przede wszystkim w międzynarodowych aktach obowiązujących również na terenie Polski, a są to między innymi Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r.⁴, ratyfikowana przez Polskę w 1995 roku oraz Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 roku⁵. Obecna polityka służb konserwatorskich opiera się na konserwacji zabytku *in situ* (w miejscu). W odniesieniu do dziedzictwa archeologicznego momentem przełomowym w procesie zmiany filozofii w kierunku konserwacji stanowisk archeologicznych *in situ* stała się Karta Lozańska, czyli Międzynarodowa karta ochrony i zarządzania dziedzictwem archeologicznym, opracowana w 1989 roku i przyjęta przez ICOMOS w roku następnym⁶. Zgodnie z jej treścią „ogólnym celem

* Marta Świtoń, archeolog, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu, ul. Gołębia 2, 61-834 Poznań, e-mail: mswiton@poznan.wuoz.gov.pl.

** Anna Skrzeczyńska, archeolog, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu, ul. Gołębia 2, 61-834 Poznań, e-mail: askrzeczynska@poznan.wuoz.gov.pl.

¹ Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z późn. zm.

² https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zaradcow/opieka-nad-zabytkami/stanowiska-archeologiczne/ [data dostępu: 18.04.2018].

³ A. Byszewska, *Podróż w czasie. Rekonstrukcja – destrukcja*, „Kurier Konserwatorski” 2011, nr 10, s. 29.

⁴ Dz.U. z 1996 r. nr 120, poz. 564.

⁵ Dz.U. z 2006 r. nr 14, poz. 98.

⁶ Z. Kobyliński, *Konserwacja zapobiegawcza dziedzictwa archeologicznego: wprowadzenie do problematyki*, „Ochrona Zabytków” 2009, nr 3, s. 79-80.

zarządzania dziedzictwem archeologicznym powinna być ochrona zabytków i stanowisk in situ” (art. 6), zaś „cel akademickiego kształcenia archeologów powinien uwzględniać zmianę w polityce konserwatorskiej, polegającej na dawaniu pierwszeństwa zachowaniu stanowisk in situ przed ich badaniem wykopaliskowym” (art. 8).

Ochrona dziedzictwa archeologicznego opiera się na zasadzie zrównoważonego rozwoju, według której obecny poziom cywilizacyjny umożliwia wykorzystanie potencjału kulturowego, ekonomicznego i społecznego bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na jego poznanie i obcowanie z autentycznymi, nie naruszonymi zabytkami przeszłości⁷. Jest to zasada, która zwraca uwagę na ochronę zabytków archeologicznych o szczególnej wartości historycznej, artystycznej czy naukowej i na konieczność zachowania ich dla przyszłych pokoleń z jednoczesnym uwzględnieniem potrzeby rozwoju społeczno-gospodarczego społeczeństwa. Obecna polityka konserwatorska opiera swoje działanie na wspomnianej wyżej zasadzie, ponieważ zachowanie archeologicznego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń stanowi jeden z jej podstawowych celów.

Dziedzictwo archeologiczne stanowi źródło wiedzy o przeszłości. Jest podstawowym świadectwem działalności człowieka. Zainicjowany w 1978 roku program Archeologicznego Zdjęcia Polski (dalej: AZP) miał dwa zasadnicze cele – konserwatorski i naukowy, oba ściśle ze sobą powiązane⁸. Stopień przydatności wyników programu był w ciągu już prawie 40 lat jego realizacji oceniany bardzo różnie: od pełnego entuzjazmu do daleko idącej krytyki⁹. W działalności służb konserwatorskich dane pochodzące z AZP stały się podstawowym źródłem wiedzy. Informacja o lokalizacji i zasięgu stanowisk archeologicznych jest elementem kluczowym. Wszystkie inne dane są istotne, lecz mają charakter uzupełniający.

Obecnie archiwum konserwatorskie województwa wielkopolskiego zawiera informację o około 72 tysiącach stanowisk archeologicznych (w tym o 93

tys. faktów osadniczych, czyli horyzontów chronologicznych wyznaczających metrykę jednego zabytku) zewidencjonowanych zarówno w ramach wspomnianego powyżej naukowego programu badawczego, jak i zarejestrowanych podczas realizacji różnego rodzaju inwestycji. W podanej wyżej liczbie zabytków zarejestrowano zarówno osady, ślady, jak i punkty osadnicze oraz stanowiska archeologiczne o charakterze obronnym, produkcyjnym czy kultowym. Nie jest to jednak zbiór zamknięty, ponieważ w procesie ciągłego rozpoznania archeologicznego przy okazji inwestycji bądź szeroko rozumianych programów naukowych ewidencja zabytków jest ciągle uzupełniana i weryfikowana. Nie ma odcinka dziejów, od epoki paleolitu schyłkowego po okres nowożytny, których nie można by zobrazować konkretnymi przykładami stanowisk z terenu Wielkopolski¹⁰. Taka liczba rozpoznanych obiektów archeologicznych obrazuje skalę zadań i problemów stojących przed środowiskiem konserwatorskim w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego¹¹.

Należy zauważyć, że Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego (dalej: KEZA) stanowi podstawę działania i formułowania wytycznych konserwatorskich. Przepisy Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wyraźnie podają, że „wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w postaci kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa” (art. 22 ust. 2). Ten sam akt prawny wskazuje, iż „ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty, gminy” (art. 21). Uwzględnia się ją również między innymi w procesie uzgadniania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy czy decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej. W związku z tym działalność konserwatora zabytków w zakresie ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego winna prowadzić do zapewnienia zgodnego z przepisami prawa, należytego postępowania z zabytkiem archeologicznym.

Spośród stanowisk archeologicznych ujętych w ewidencji zabytków wydzielić można zabytki objęte ochroną konserwatorską przez wpis do rejestru zabytków. Wpis taki w możliwie najlepszy i najsukuczniejszy sposób zapobiega niszczeniu stanowisk

7 https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/stanowiska-archeologiczne/ [data dostępu: 18.04.2018].

8 M. Konopka (red.), *Zdjęcie Archeologiczne Polski*, Warszawa 1981.

9 D. Jaskanis (red.), *Archeologiczne Zdjęcie Polski – metoda i doświadczenia. Próba oceny*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, Seria B, t. 95, Warszawa 1996.

10 A. Starzyński, *Archeologia Wielkopolski*, [w:] *Wielkopolska w dziejach*, Poznań 2008, s. 17.

11 Tamże.

archeologicznych. Dotyczy to zwłaszcza zabytków o dużej wartości poznawczej. Celem wpisu do rejestru jest trwale zachowanie ich wartości naukowej i historycznej. W tym przypadku KEZA stanowi punkt wyjścia do rozważań na temat zasięgu obszaru zabytkowego. Ma to miejsce najczęściej w przypadku stanowisk złożonych z co najmniej kilku obiektów zabytkowych, jak na przykład cmentarzyska kurhanowe. Wówczas zakres wpisu do rejestru zabytków określany jest na podstawie dodatkowo przeprowadzonych badań weryfikacyjnych (nieinwazyjnych, sondażowych), by w możliwie najdokładniejszy sposób wyznaczyć zarówno wspomniany wyżej zasięg ścisłej ochrony konserwatorskiej, jak i uściślić chronologię oraz doprecyzować funkcję zabytku. Dokumentacja ewidencyjna zabytku archeologicznego jest nieodłącznym elementem każdego postępowania administracyjnego prowadzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego.

Ochronę zabytków archeologicznych reguluje również ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym¹². W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego podaje się wszelkie informacje na temat ochrony stanowisk archeologicznych oraz uwzględnia się ściśle zadania ochronne zapobiegające zniszczeniu tych zabytków. Wymóg ten zakłada art. 4 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wydawane przez urząd konserwatorski pozwolenia na prowadzenie badań archeologicznych są zatem najczęściej wynikiem wcześniejszych ustaleń. Wykorzystanie karty ewidencyjnej zabytku w procesie uzgodnieniowym zagospodarowania przestrzennego terenu przeznaczonego pod inwestycję stanowi podstawę do ustalania wytycznych dla wyżej wymienionego obszaru. Bez informacji, która zawarta jest w karcie, a dotyczącej między innymi zasięgu stanowiska, jego chronologii czy funkcji, niemożliwe byłoby formułowanie wytycznych, których celem jest ochrona zabytków znajdujących się w kolizji z planowanym zadaniem (A. Karczewska, prezentacja pt. „Działalność wojewódzkiego, powiatowego, miejskiego konserwatora zabytków w zakresie archeologicznego dziedzictwa kulturowego na lata 2010-2012”, Poznań 2012).

Niewątpliwie dane znajdujące się w KEZA stanowią podstawowe źródło wiedzy o zabytku. Niemniej

jednak należy zaznaczyć, iż badania AZP od początku realizowano w oparciu o mapy w skali 1:25 000, i to mapy, które nie zawierały podstawowych informacji o układzie kartograficznym czy siatki geograficznej¹³. Arkusze AZP różnią się od siebie pod względem wielkości powierzchni, jaką obejmują. Pierwsze egzemplarze dokumentacji z badań powierzchniowych często nie zawierały kompletu danych – brakowało nie tylko map, ale również spisów stanowisk do obszarów. Pod koniec lat 80. XX wieku zaczęto posługiwać się mapami w skali 1:10 000 w układzie 1965. Niestety, zdecydowana większość stanowisk ma lokalizację na mapach 1:25 000 i taka informacja jest wykorzystywana między innymi przy ocenie zagrożeń dziedzictwa archeologicznego w związku z planowanymi inwestycjami, niezależnie, czy są to duże inwestycje drogowe, czy też budowa domów jednorodzinnych¹⁴. Brak zintegrowanych, przestrzennych baz danych dotyczących zasobów dziedzictwa archeologicznego utrudnia pracę, powodując ograniczanie do stosowania kart AZP w procesie uzgodnieniowym¹⁵. Niewątpliwie przyczynia się to do wydłużenia całego postępowania administracyjnego prowadzonych przez urząd spraw.

Należy również wspomnieć o tym, iż zarówno reforma administracyjna, która miała miejsce w 1999 roku, jak i utworzenie województwa wielkopolskiego spowodowały niemały chaos w numeracji stanowisk i w dużej mierze utrudniły pełne wykorzystanie wiedzy zgromadzonej w kartach ewidencyjnych. Dokładne dane dotyczące zabytku są niezbędne do przeprowadzenia rzetelnego postępowania administracyjnego, ma to bowiem wpływ na nałożenie na inwestora ewentualnych obowiązków, zobowiązań czy nakazów.

Ponadto należy wspomnieć, że część danych archiwalnych dotyczących ewidencji zabytków przed powstaniem Wydziału Archeologicznego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu zgromadzona została w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. Przyzwyczajenie części środowiska ar-

¹³ A. Michałowski, K. Pyżewicz, W. Rączkowski, L. Żuk, *Końcowe sprawozdanie z projektu Nieinwazyjne wspomaganie AZP okolic Poznania – wnioski konserwatorskie (nr 682/2012) finansowane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa*, 2012, s. 2, mps w archiwum Instytutu Archeologii UAM oraz w archiwum NID.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 3.

¹² Dz.U. z 2017, poz. 1073, 1566.

cheologicznego do korzystania z muzealnego zasobu archiwalnego powoduje dublowanie się numerów stanowisk w miejscowości/na obszarze, co niejednokrotnie przyczynia się do powielania błędów w dokumentacji oraz ustalania niewłaściwych danych zabytków archeologicznych. Niemniej jednak od 2003 roku, czyli od momentu utworzenia Wydziału Archeologicznego WUOZ w Poznaniu, dokumentacja ewidencyjna zabytków jest sukcesywnie uzupełniana. Na terenie województwa wielkopolskiego zasadniczo zakończono pierwszy etap badań w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, obejmując praktycznie całą powierzchnię województwa. Badania, które rozpoczęły się w 1978 roku, zakończono w roku 2003¹⁶. Należy jednak zauważyć, że archiwum konserwatorskie nadal zawiera arkusze, które – mimo czynionych badań powierzchniowych w ramach programu badawczego – nie są w pełni rozpoznane. Świadczy o tym fakt, że w wyniku powtórnego przejścia wybranych do weryfikacji obszarów AZP uzyskuje się średnio 30 procent nowych stanowisk, natomiast około 25 procent nie daje się zweryfikować¹⁷. W związku z tymi wynikami kontynuuje się przedmiotowe badania, przy jednoczesnym wykorzystaniu innych technik badawczych, takich jak zdjęcia lotnicze czy LiDAR. Dzięki lotniczemu skanowaniu laserowemu wykorzystującemu urządzenie LiDAR nastąpił znaczny

przyrost stanowisk archeologicznych, zwłaszcza na terenach leśnych, które stanowią 1/3 powierzchni Polski. Obszary te nie zostały wystarczająco rozpoznane przez archeologów podczas badań powierzchniowych AZP. Szereg metod bezinwazyjnych pozwala na lepsze oraz dokładniejsze rozpoznanie osadnictwa na terenie województwa wielkopolskiego. Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków corocznie zleca weryfikację obszarów AZP, w wyniku czego wykonane zostają Karty Ewidencyjne Zabytków Archeologicznych, co pozwala w sposób rzetelny zarządzać dziedzictwem kulturowym i prowadzić odpowiedzialną politykę konserwatorską.

Biorąc powyższe pod uwagę, należy stwierdzić, że Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego stanowiła i wciąż stanowi podstawę działania konserwatora zabytków w zakresie ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego. Informacje w niej zawarte niewątpliwie przyczyniają się do ustalenia ochrony dla zabytku w przypadku, gdy zamierzenie inwestycyjne grozi zniszczeniem bądź naruszeniem substancji stanowiska archeologicznego. Mimo wielu niedoskonałości, którymi zapewne jest obarczony ten rodzaj dokumentacji, nie ma obecnie w działalności urzędu konserwatorskiego równie dobrego narzędzia do wyznaczania zakresu ochrony dla zabytku archeologicznego.

BIBLIOGRAFIA

- Byszewska A., *Podróż w czasie. Rekonstrukcja – destrukcja*, „Kurier Konserwatorski” 2011, nr 10, s. 28-32.
- Jaskanis D. (red.), *Archeologiczne Zdjęcie Polski – metoda i doświadczenia. Próba oceny*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, Seria B, t. 95, Warszawa 1996.
- Kobyliński Z., *Konserwacja zapobiegawcza dziedzictwa archeologicznego: wprowadzenie do problematyki*, „Ochrona Zabytków” 2009, nr 3, s. 77-104.
- Konopka M. (red.), *Zdjęcie Archeologiczne Polski*, Warszawa 1981.
- Michałowski A., Pyżewicz K., Rączkowski W., Żuk L., *Końcowe sprawozdanie z projektu Nieinwazyjne wspomaganie AZP okolic Poznania – wnioski konserwatorskie (nr 682/2012) finansowane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa*, 2012, mps w archiwum Instytutu Archeologii UAM oraz w archiwum NID.
- Starzyński A., *Archeologia Wielkopolski*, [w:] Machajewski H. (red.), *Wielkopolska w dziejach*, Poznań 2008, s. 17-20.
- Starzyński A., *Założenia do programu ochrony zabytków archeologicznych na terenie województwa wielkopolskiego*, „Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski” 2006, t. 3, s. 29-31.
- Akty prawne**
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r., Dz.U. z 1996 r. nr 120, poz. 564.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., Dz.U. z 2006 r. nr 14, poz. 98.
- Międzynarodowa karta ochrony i zarządzania dziedzictwem archeologicznym (Karta Lozańska) z 1990 roku.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jednolity, Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, tekst jednolity, Dz.U. z 2017 r., poz. 1073, 1566.
- Strony internetowe**
- https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opiekana-d-zabytkami/stanowiska-archeologiczne/ [data dostępu: 18.04.2018].

¹⁶ A. Starzyński, *Założenia do programu ochrony zabytków archeologicznych na terenie województwa wielkopolskiego*, „Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski” 2006, t. 3, s. 29.

¹⁷ Tamże.